

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF JURISPRUDENCE

Сковронська І.Ю., к.ф.н., доцент,
завідувач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Інститут підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ

Римська імперія презентувала світові не лише поняття юриспруденції як такої, але і надала історичні аргументи для окреслення двох періодів її розвитку. Ознакою першого періоду було сприйняття у колах римських юристів поняття *Jurisprudentia* виключно як діяльності ремісничої, практичної. Другий період став відомим у науці завдяки зародженню у той час наукового підходу до вивчення права. Такому розвитку подій могла сприяти виключно практична діяльність юристів. Історично склалося так, що у значенні лексеми «юриспруденція» поколіннями вкладено розуміння цього поняття як уміння, здатність користуватися при здійсненні та захисті права юридичними нормами в такому ж цілковито сенсі, як під виразом *rei militaris prudentia*, що означає: розуміти мистецтво і здатність вести війну. Ті ж представники суспільства, які володіли мистецтвом застосовувати правові знання, називалися *juris prudentes*. Факти свідчать, що явище, яке ми називаємо юриспруденцією, не зводиться виключно до юридичної науки. Більше того, на початкових щаблях історичного розвитку юриспруденція взагалі не мала ознак наукового знання про право і носила суто практичний, прикладний характер. Трансформація у свідомості громадян щодо наукового підходу стосовно цього питання відбулася значно пізніше. На це суттєво вплинули зміни в соціальному і політичному устрої суспільства. У той час зміни набули властивостей і ознак науки. В Україні поняття юриспруденції позначалося найчастіше термінами «законознавство», «правознавство». При цьому під законознавством розумілася, як правило, практична юриспруденція. Історичні факти показують, що юриспруденція часто виступала в якості складової частини офіційної, державної ідеології. Таку роль юриспруденція відігравала і в давні часи там, де юристи-правознавці займали посади в державному апараті.

Серед учених-науковців немає повної одностайності в думці про те, що являє собою наука взагалі. Одні вважають наукою будь-яку сукупність знань про навколишній людину світ. Інші припускають, що наукою є не різноманітна сукупність знань, але лише та, яка задовільняє ряд наукових вимог. Відповідно до окремих думок, які є домінуючими з наукової позиції, наука – це, по-перше, діяльність, спрямована на отримання нових знань. По-друге, це діяльність, що має на меті пізнання заради пізнання. Наукова діяльність з отримання нових знань не може бути спрямована лише на вирішення практичних завдань. Якщо так, то вона перестав бути власне наукою і потрапляє у сферу прикладних дисциплін.

Ключові слова: юриспруденція, законодавство, давньоримська імперія, римське право, норми поведінки, знаки, термінологія.

The Roman Empire presented to the world not only the concept of jurisprudence as such, but also provided historical arguments for delineating two periods of its development. A sign of the first period was the perception in the circles of Roman lawyers of the concept of *Jurisprudentia* exclusively as a craft, practical activity. The second period became known in science due to the birth of a scientific approach to the study of law at that time. This development could only be facilitated by the practical activity of lawyers. In the historical sense of the word, jurisprudence understood the skill, the ability to use legal norms in the implementation and protection of law in the same exact sense as the expression *rei militaris prudentia* understood the art and ability to wage war. Persons who possess the art of applying the law and know no more than others were called *juris prudentes*. The facts show that the phenomenon we call jurisprudence is not limited to legal science. Moreover, at the initial stages of historical development, jurisprudence did not have the quality of scientific knowledge of law at all and was purely practical, applied in nature. Only later, at a fairly advanced stage of its evolution, associated with certain changes in the social and political order of society, it acquired the properties and signs of science. In Ukraine, the concept of jurisprudence was most often denoted by the term "legal studies". At the same time, jurisprudence was understood, as a rule, to be practical jurisprudence. Historical facts show that jurisprudence often acted as a constituent part of the official, state ideology. Jurisprudence played such a role even in ancient times where legal scholars held positions in the state apparatus.

Among scientists, there is no complete unanimity in the opinion of what constitutes science in general. Some consider science to be any set of knowledge about the surrounding human world. Others suggest that science is not a diverse set of knowledge, but only that which satisfies a number of scientific requirements. According to certain opinions that are dominant from a scientific point of view, science is, first of all, an activity aimed at obtaining new knowledge. Secondly, it is an activity aimed at knowledge for the sake of knowledge. Scientific activity for obtaining new knowledge cannot be aimed only at solving practical problems. If so, then it ceases to be a proper science and falls into the sphere of applied disciplines.

Key words: jurisprudence, legislation, ancient Roman empire, Roman law, norms of behavior, signs, terminology.

Стан дослідження. До питання тлумачення власне поняття «юриспруденція» зверталися чи не усі науковці, які досліджували аспекти правового поля. В теперішній час під юриспруденцією звичайно розуміють правову науку і сам цей термін використовують як синонім до терміну «правознавство». Подібне розуміння даного явища поширене було і в минулому. Лексема *юриспруденція* «вдається досить місткою і розширеною за своїм значенням, – писав на початку американський юрист Р. Уолкер, – але якщо її розглядати в певному обмеженому сенсі, то вона означає «науку про закони» [1, с. 39].

Мета – встановити генезу правових відносин і формування соціонормативної культури.

Виклад основного матеріалу. На думку Е.Канторовича, ранній досвід в царині юриспруденції в Римі в період ранньої республіки усвідомлювався не як теоретична обробка існуючого права (таку нам презентувало суспільство періоду пізньої республіки, що надзвичайно посилилося в період імперії), а як різноманітна

практична діяльність правників. Тобто їх уміння тлумачити закони, складати позовні формули, вивчати і навчатися праву тощо [2, с. 99].

Грунтуючись на історичних фактах, Р. Калюжний пише: «Юриспруденція, будучи однією з найважливіших складових духовної культури суспільства, завжди відображала процеси суспільної свідомості, оскільки її зміст був наповнений не лише етикою і філософією, а й відчував вплив політичної ідеології та інших гуманітарних наук, таких як логіка, філологія, історія тощо» [3, с. 33]. Сучасні вчені юристи, думаючи про походження юриспруденції і час її появи, мають на увазі спеціальну давньоримську юриспруденцію. Але в дійсності юриспруденція існувала і процвітала, звичайно, під іншими назвами, у різних народів задовго до появи римської юриспруденції, зокрема, у народів стародавнього культурного сходу: в Ассирії, Єгипті, у стародавніх євреїв на ґрунті відповідного права, що мав сакральний характер.

Як відомо, спочатку право як таке не виокремлювали ще зі структури індивідуальних суспільних відносин. У найбільш ранні часи ці суб'єктивні, фактичні відносини у їх найпримітивнішому вигляді і є власне правом. З розвитком громадянського суспільства, тобто, з розвитком особистих інтересів, правові відносини трансформувалися і отримали цивілізований вираз. Їх почали аналізувати вже не як індивідуальні відносини, а як загальні.

Так само і юриспруденція не виокремлювалася в якості особливого роду діяльності. «Продуктування ідей, бачень, свідомості насамперед вмонтоване в структуру матеріальної діяльності і в матеріальне спілкування людей, в мову фактичного і конкретного життя», – відзначали дослідники юриспруденції, констатуючи при цьому, що те ж саме стосується «духовного зростання і того, як воно знаходить свій прояв у мові, політиці, законах, моралі, релігії, метафізиці того чи іншого народу» [4, с. 7].

Оскільки норми поведінки людей становили спочатку нерозривне ціле з самою поведінкою, тому не виникало необхідності в створенні будь-якої знакової системи, яка визначає характер і спосіб поведінки. У суспільстві була відсутня соціонормативна культура. У науковій літературі зазначений тип поведінки часто називають «традиційним». «У традиційній поведінці його «спосіб», або принцип, існує тільки в самому акті поведінки (скажімо, в трудовому процесі), не існує особливого роду дій, які спеціально служать для позначення такого способу. В цих умовах інформація про спосіб діяльності (що передається по каналах спілкування від покоління до покоління) накопичується в самому процесі матеріальної діяльності і разом з ним відтворюється» [5, с. 54].

З розвитком суспільства поряд з «традиційним» типом поведінки з'являється так званий «ідеологічний» тип, при якому «спосіб діяльності фіксується в особливих, окремих від даного процесу діяльності знакових системах (мов в широкому сенсі слова), і тому сама діяльність виступає як здійснення «вимог» таких систем» [5, с. 77]. На даній стадії суспільної еволюції виникають елементи соціонормативної культури і в тому числі зачатки юриспруденції. Поява останніх пов'язана з усвідомленням права як явища, відмінного від фактично суспільних відносин. «Свідомості доступні насамперед зовнішні ознаки права та юридичні положення, в яких виражається те, що повторюється постійно і має повторюватися, – писав відомий правознавець минулого століття Л. Петражицький, – Право усвідомлюється як припис на кожен окремий випадок, що служить керманічем людської діяльності і установленням зовнішнього порядку. Сенс власне діяльності і охоронюваних відносин або пояснюється, релігією або залишається недоступним для розуміння. Тому спочатку юридичні правила мають характер зовнішній і формальний, у них виявляється фактичний безпосередній зв'язок особи з предметом права, наприклад, ознаки батьківської влади» [6, с. 21].

На зазначеній стадії юриспруденція існувала лише в зародковому вигляді, в найпростішій формі. Для вираження зовнішніх ознак права і правових норм вживалися не юридичні поняття, юридична термінологія, а прості символи. Спочатку символічне вираження права було переважаючим і майже винятковим; поняття і ознаки права знаходили в них своє формулювання; в символах і символічних обрядах полягало все право [6, с. 114].

В якості символів бралися відомі предмети або дії. Як свідчать джерела, у різних народів, що жили в різні епохи, цей юридичний символізм був багато в чому схожий. Наприклад, одним з найбільш поширених символів давньоруського права була рука. «Вдарити по руках» означало укласти угоду. Символ цей виявився на Русі настільки живучим, що увійшов в пізніше законодавство. Новгородська судна грамота, складена в кінці 1470 – початку 1471 рр., передбачала в статті 24, щоб відповідач, який

бажає отримати відстрочку початку судової тяжби про землю, домовлявся про те з позивачем. Для закріплення же домовленості повинно було «по руце єму ударити с істцом своїм» [7].

Даний символ використовувався при укладанні договорів і в Німеччині. Рукобиття служило загальним закріпленням всяких договорів і обітниць, для яких звичай не вказував на інший, більш урочистий, символ.

У французькому праві також було відомим руко биття як атрибут обряду, який підтверджував укладення договору.

Для фіксації факту розірвання договору в праві різних народів широко використовувався інший символ – солома. Відомим в наші дні прислів'я «сила солому ламає». Сенс його в тому, що той, хто володіє силою часто схильний до порушення договору. Історичні факти показують, що солома використовувалася як символ і в зобов'язальному праві Стародавнього Риму, і в праві франків. При розірванні договорів солому зазвичай ламали або кидали. У Німеччині в разі добровільної відмови від права власності солома передавалася новому власникові. У Франції солому клали на землю, що призначалася для продажу. При здійсненні операцій солома спалювалася. Крім руки і соломи, як юридичних символів використовувалися також рукавичка, нога, дерен, вогонь, зброя, вино тощо.

Взагалі слід зазначити, що символи на ранніх стадіях розвитку суспільства використовувалися для вираження не тільки правових, але і філософських ідей. Відомо, що перші давньогрецькі філософи: Фалес, Анаксимен, Гераклі і інші, прагнули визначити головну субстанцію речей, називали в якості їх першооснови відповідно – воду, повітря і вогонь. Більш уважний розгляд висловлювань філософів з даного приводу дозволяє зробити висновок, що вони в цьому випадку використовували відомі всім явища навколишнього світу лише в якості символів для позначення чогось вологого, текучого, здатного згущуватися і розряджатися, змінюватися і згоряти. Наприклад, Анаксимандр Мілетський відмовився від використання будь-яких символів для позначення властивостей першооснови всіх речей. «Він вчив, – писав про цього філософа Діоген Лаертський, – що першоосною і підґрунтям є безмежне (apeiron). Він не визначав його ні як повітря, ні як воду, ні як що-небудь інше» [8, с. 137].

Як бачимо, вже на початкових стадіях своєї еволюції юриспруденція підпорядковувалася головним закономірностям розвитку духовної культури в цілому.

Різні символи, що використовувалися спочатку як засіб вираження права, не втратили свого значення і пізніше. Однак вони поступово перестали відігравати переважаючу роль у цьому сенсі. Більш розвинене право знайшло більш розвинену, досконалу знакову систему для свого вираження. Її склали *слова*, юридичні поняття і терміни. Багато з них утворилися не інакше, як із символів.

Першим словесним виразом правовідносин були прислів'я. У них крім юридичного було наявно чимало і неюридичного, побутового. Проте можна погодитися з науковою думкою, що прислів'я – це перші спроби абстрактного уявити положення права як висновок з кількох конкретних понять.

Крім прислів'їв, для вираження правових норм використовувалися також вірші та пісні. Термін класичного римського права *capten* позначав позовну формулу, в більш ранні епохи позначав вірш, пісню. Цицерон називав цим терміном «Зако́ни XII таблиць». У стародавніх греків також одне і те ж слово (*nomos*) позначало одночасно і пісню і закон. У віршах (шлюках) були записані такі пам'ятки давньоіндійського права, як «Закон Ману» [8].

Очевидне походження зі символів беруть такі терміни римського права, як *mancipatio* (*manus* – рука, *capere* – захопити), *capitis accusatio*, *capitis deminutio* (*caput* – голова) та ін.

На наш погляд, ускладнення права і його знакової системи, виникнення юридичної термінології зіграли важливу роль в професіоналізації тієї людської діяльності, яка пізніше отримала назву юриспруденції. Однак, чинник цей був все ж не єдиним і не найголовнішим в появі юристів. Історики світу наголошують, що перші знавці права повсюди увіходили до складу вищої суспільної верстви – аристократії. Вдосконалення у професійному сенсі юридичних знань та навичок поведіння з правовим матеріалом була водночас і фактично монополізована групою осіб з панівної верстви.

В умовах відсутності писемності зосередження соціо-нормативної культури вузької соціальної групи забезпечувало її збереження протягом тривалого часу. Англійський правознавець Д.Стентон писав з цього приводу: «До винаходу письма і впродовж всього цього періоду аристократія, що мала привілей здійснювати юрисдикцію, була єдиним органом, за допомогою якого могли хоч якось зберігатися звичаї роду або племені. Справжність цих звичаїв оберігалась настільки це було можливо тому, що була висока довіра до пам'яті обмеженого числа членів громади» [9, с. 108].

Діяльність, як юриспруденція, для аристократії давала їй значні переваги. Аристократи-знавці права були покликані не тільки зберігати, але й тлумачити правові норми. «Не тільки всюди юриспруденція починалася з тлумачення, а й повсякчас воно було першою з операцій, яку здійснювали підприємці над необробленим законодавчим матеріалом», – писав Р. Ієрінг, уточнюючи при цьому, що «суть тлумачення полягає в аналізі матеріалу, в позбавленні від протиріч, у ліквідації незрозумілостей і невизначеностей, в з'ясуванні всього змісту законодавчої волі. А, отже, і в тому, щоб прописати з цих положень закону принцип, що лежить в його основі. І навпаки, – виписувати з даного принципу його наслідки» [10, с. 59].

На шаблі історичного поступу, коли ці правові норми знаходили свій прояв в усній формі, себто у афоризмах,

прислів'ях (тощо), і скрізь домінувало звичаєве право, тлумачення набувало вирішального значення. За його допомогою тій чи іншій правовій нормі легко надавався сенс, який був вигідним представникам аристократії. Норма права, яка виникала як носій такого роду спільних інтересів, пристосовувалася в результаті тлумачення до інтересів верхівки суспільства і отримувала таким чином певну класову спрямованість.

Письмове нотування правових звичаїв, перехід від неписаного права до писаного означає новий шабел в еволюції не лише права, але й юриспруденції. Знакова система права, а, отже, і її вагома складова, – юридична термінологія, отримують більш широкий простір для розвитку. Але першорядним є те, що змінюється характер правотворчості. Для неписаного, звичаєвого права закономірним є спонтанність, стихійне походження. Впродовж тривалого часу життя декількох поколінь певної спільноти людей у них виникає почуття обов'язковості визначеної поведінки в певних ситуаціях. Це і є появою писаного права, що означає: правотворчість відтепер має значно більш свідомий характер.

Висновки. Перехід від практичної юриспруденції до теоретичної – до правової науки у повному розумінні цього слова, є процес складний і тривалий. Перші елементи теоретичної юриспруденції з'являються досить рано – тоді, коли на основі конкретних правових понять виникають поняття загальні, абстрактні. Крім того, ознакою науковості, безумовно, виступають визначення. Вироблене визначення того чи іншого правового явища завжди передбачає пізнання його суті, встановлення його місця серед інших явищ, з'ясування його ролі, значення – тобто всього того, що складає зміст наукової діяльності. Окремі ознаки науковості, звичайно, не творять з цього юриспруденцію як науку, однак поступове їх накопичення готує цей перехід, створює передумови для становлення правової науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Walker R.L. The english legal system. London: Butterworths. 1976. 616 p.
2. Kantorowicz E.H. Kingship under the impact of scientific jurisprudence . *Twelfth-Century Europe and the foundations of modern society*. Madison: the Univ. of Wisconsin press. 1961. P. 89-111.
3. Калюжний Р.А., Шапенко Л.О. Юриспруденція: від витоків до сучасності. *Юридичний вісник*. 2016. № 3 (40) . С. 32-39.
4. Maine H.J. Roman law and legal education . *Cambridge essays*. London: John W. Parker and Son. 1956. P.1-29.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум.2001.656 с.
6. Петражицький Л.И. Теория права и государственности в связи с теорией нравственности. Спб. : тип. Сиб. акц. об-ва «Слово». 1907. Т. 1. 308 с.
7. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
8. Діоген Синопський. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол.редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис. 2002. 742 с.
9. Stenton D.M. English justice between the Norman Conquest and the great Charter. 1066-1215. Philadelphia : Lippincott, 1964. 228 p.
10. Иеринг Р. Юридическая техника. *Юридические записки*. Спб. 1860.Т. 4. С. 51-148.